

УДК 342.723

С. Горovenko,
студент 4 курсу юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ ФУНДАМЕНТАЛЬНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ (ЛЮДСЬКИХ ПРАВ)

Проблемою, що досліджується в межах даної роботи, є відсутність перспективного світоглядного розуміння серед багатьох правників природно-правової концепції людських прав у контексті вимог ст. 55 Закону України «Про Конституційний Суд України» та конституційних положень ст. 3, 8 і 22 Основного Закону держави щодо обов'язковості зазначення в конституційній скарзі, «яке з гарантованих Конституцією України прав людини зазнало порушення» у співвідношенні з «правами людини, закріпленими цією Конституцією».

Метою роботи є переосмислення значення фундаментальних прав людини в контексті розвитку людиноорієнтованої парадигми конституційного права в Україні з метою покращення публічних механізмів захисту прав людини.

Завданням наукової статті є поглиблення конституційного праворозуміння сучасних правників-практиків і надання їм повноцінних орієнтирів та критеріїв розуміння ст. 22 Конституції України в розрізі відсутності текстуального гарантування деяких фундаментальних людських прав у тілі Конституції України.

Ознайомлення з літературою щодо окресленої проблематики призводить до необхідності заново розглянути проблеми співвідношення фундаментальних прав людини в контексті їх кон-

ституційного регулювання. Стан даної проблематики сягає часів давньоукраїнської держави, однак поточний стан не відповідає об'єктивним обставинам.

Загальновідомо, що права людини (людські права) – це мінімум загальносоціальних, загальнолюдських і загальнодемократичних вимог до правового та соціального становища кожної особи, реалізація яких повинна й може бути забезпечена в будь-якому суспільстві незалежно від особливостей його соціально-правової системи [1, с. 209].

Під час рефлексування на тему актуальних проблем запровадження інституту конституційної скарги в Україні, законодавчого визначення критеріїв до форми подачі такої скарги, передбачених ст. 55 Закону України «Про Конституційний Суд України» № 2136-VIII від 13 липня 2017 року, та реального стану (поточної статистики) розгляду Конституційним Судом України зазначених конституційних скарг – актуалізувались досить серйозні практичні питання, рішення яких можливо знайти виключно в загальнотеоретичній матерії конституційного права.

Перш за все, чому деякі права людини (людські права) є фундаментальними, основоположними, природними та невідчужуваними, а деякі – ні? Яка різниця між фундаментальністю людського права (права людини) та його конституційно-правовою природою?

Чому деякі з них експліцитно закріплені та гарантовані сучасними конституціями, а деякі розвинуті виключно на доктринальному рівні та імпліцитно враховуються під час здійснення конституційного судочинства?

Загалом, чи дійсно є різниця у цих поняттях, чи вони є тотожними та комплексно характеризують ті права, які належать людині відповідно до самого факту її існування як соціобіологічної істоти, не потребують проголошення (визнання) таким політико-правовим утворенням, як держава, є первинними та такими, що спрямовані на забезпечення найбільш базових у сучасному світі потреб людини, та фактично є ключовими критеріями (загальним мірилом) правильності (правомірності, згідно з доктриною верховенства права (правовладдя)) діяльності держави, утвердження та забезпечення яких є основним обов'язком держави перед усіма її громадянами (Українським народом) та позитивним зобов'язанням перед усіма сучасними правовими державами конституційної демократії (Високими Договірними сторонами).

Ці питання заново відродились у конституційно-доктринальному дискурсі після прийняття Конституційним Судом України Рішення, яким, окрім того, що здійснене конституційне тлумачення ч. 3 ст. 22 Конституції України як офіційне, неоскаржуване, остаточне та загальнообов'язкове її розуміння, також змінено конституційно-правову позицію та закладено фактично нову концепцію, яка має принципово інше значення.

Із загальної теорії права також відома природно-правова концепція розуміння фундаментальних невідчужуваних прав людини як бар'єр, який у державі, що претендує іменуватися демократичною та правовою, не може бути подолано на власний розсуд ні законодавчою, ні виконавчою, ні судовою гілками влади. Вони становлять правове першоджерело. Їх існування поза правом та без права неможливе, як і право немислиме без прав людини.

Це – явища однієї сутності [2, с. 38]. Крім того, теорією конституційного права європейської традиції протягом останніх декількох сотень років були напрацьовані ключові критерії поділу людських прав (прав людини) на предмет їх фундаментальності в залежності від їх сутнісної значимості для самоіснування та самореалізації кожної людської істоти.

Так, основними ознаками концепції природних прав людини є: – їх загальний, тобто універсальний характер: такі права стосуються всіх без винятку людей – лише завдяки їхній належності до роду людського; – вічність (позаісторичність) змісту таких прав, який із плином часу не змінюється, адже, породжені одного разу і назавжди, такі права є незмінними; – абсолютність (невід'ємність) таких прав, заперечення наявності яких є неприпустимим з огляду на їх «вмотивованість» у природі людини і тому може кваліфікуватися як посягання на саме існування людської істоти як такої; – такі права також розуміються як «священні» [3, с. 143].

Крім того, абз. 10 підп. 2 п. 2 мотивувальної частини цього Рішення КС України встановлено, що зазначені положення необхідно розуміти так, що в разі ухвалення нових законів або внесення змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу 1) чинних 2) конституційних прав і свобод людини, якщо таке звуження призводить до 3) порушення їх сутності.

Тобто можна виділити три сутнісних орієнтири та критерії, на відповідність яким Конституційний Суд України в майбутньому перевірятиме законодавчі акти українського парламенту та які, відповідно, необхідно обов'язково враховувати потенційним суб'єктам права на конституційне подання і відповідним скажникам у межах інституту конституційної скарги.

Такими критеріями, виходячи з розуміння ч. 3 ст. 22 Основного закону держави Конституційним Судом України, є: 1) практичне існування та важ-

ливість такого права; 2) необхідність гарантування потенційно порушених під час прийняття нових законів або внесення змін до чинних законів прав «тілом» Конституції України, тобто важливим є їх формальне відображення в тексті Основного Закону України (формально-фундаментальний аспект); 3) зазіхання законодавчим актом парламенту на фундаментальні елементи відповідних прав, так зване «ядро» права людини, коли звуження змісту та обсягу чинних конституційних прав і свобод людини призводить до порушення їх сутності (змістовно-сутнісний аспект).

Можна констатувати, що єдиний орган конституційної юстиції в Україні відійшов від сформульованого раніше механізму застосування пари кількісно-якісних показників під час перевірки законодавчої діяльності парламенту на предмет відповідності її Конституції України (абз. 5 та 6 п. 4 мотивувальної частини Рішення від 11 жовтня 2005 року № 8-рп/2005, абз. 4 підп. 5.2 п. 5 мотивувальної частини Рішення від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005), а «продукт» їх діяльності – закон України – на предмет його конституційності, до пари (двоскладового тесту) формально-фундаментального та змістовно-сутнісного аспектів, які, на мою думку, більш точно та якісно відображають особливості здійснення ними істотно відмінного від системи загального правосуддя в Україні, безпосередньо конституційного правосуддя.

Таким чином, для визнання закону України, який потенційно зазіхає на фундаментальне право людини (людське право), здійснює негативний вплив та/або непропорційне втручання в основоположні свободи людини (людські свободи), тобто потенційно не відповідає принципу верховенства права, таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним) з огляду на його протиправність та несправедливість, основними критеріями оцінки буде формальне гарантування

(текстове відображення) «атакованого» права людини (людського права) Конституцією України та рівень, ступінь, інтенсивність протиправного впливу на таке право, чим у результаті спотворюється «ядро» цього права, підривається його фундаментальність та порушується його сутність.

Як результат, КС України в зазначеному Рішенні чітко диференціював фундаментальні права людини, гарантовані Конституцією України, та «звичайні» права, надані громадянам України законами України як певні пільги, які є законною формою винагороди за певні трудові заслуги громадян перед державою.

Так, наявність у тексті Основного Закону України категорії «пільга» не означає, що ця категорія є елементом конституційного статусу людини, на відміну від основоположних прав і свобод людини та гарантій їх реалізації, які є необхідними для гідного існування та гармонійного розвитку людини (реч. 1 абз. 6 п. 3 мотивувальної частини Рішення КС України № 5-р/2018 від 22 травня 2018 р.).

Хоча змістовно-сутнісний аспект виведеного вище двоскладового тесту є дослівно не визначеним та потребує ґрунтовного осмислення шляхом застосування КС України принципів права та елементів доктрини конституціоналізму (case by case) у кожному конкретному випадку, він є ключовим та визначальним у цій парі.

У той же час формально-фундаментальний аспект, безперечно, є критично важливим елементом цього двоскладового тесту, однак він не є абсолютним і може бути пропорційно (справедливо) обмеженим сучасними правовими інструментами.

Так, окремого аналізу потребує взаємозв'язок ч. 3 ст. 22 з ч. 1 ст. 22 Конституції України, зважаючи на комплексність, інтегративність, єдність та системність конституційних норм права, формалізованих у сукупність текстових знаків Конституції України. Конституційний Суд України виходить

із того, що положення частини третьої статті 22 Конституції України перебувають у системному зв'язку з іншими положеннями цієї статті (абз. 5 підп. 2. 2 п. 2 зазначеного Рішення). Зокрема, ч. 1 ст. 22 Конституції України встановлено, що права і свободи людини і громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними. Тобто фактичний перелік конституційних прав людини (bill of rights), наявний у чинній редакції Основного закону держави, не є вичерпним. Однак, знову ж таки, в цьому випадку йдеться мова саме про фундаментальні людські права (права людини), тобто ті, які мають сутнісне (основоположне) для кожної людської істоти значення та, відповідно, мають настільки важливе внутрішнє значення, що потенційно можуть бути імпліцитно визнані конституційними.

Так, у Преамбулі зазначено, що Верховна Рада України від імені Українського народу – громадян України всіх національностей, дбаючи про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя, приймає цю Конституцію – Основний Закон України. Тобто одним із найбільш важливих стовпів, на яких побудована сучасна українська суверенна держава та її інституційна конституційна демократія, який прямо відображений у Преамбулі і сформульований як головний обов'язок України як держави, є обов'язок дбати про забезпечення прав і свобод людини.

Таким чином, з урахуванням сучасного європейського розуміння людських прав (прав людини), фундаментальні права надані людині від народження (самим фактом її існування), а сучасні конституції, як акти установчої (первинної) влади народу, спрямовані на обмеження публічної (вторинної) влади з метою забезпечення цих фундаментальних прав, закріплюючи їх як конституційні, лише гарантують їх та зобов'язують державу (публічну владу) поважати їх, спрямовувати владну діяльність на ефективний захист та на забезпечення порядків їх реалізації шляхом покладання відпо-

відних позитивних обов'язків на конституційному рівні. У тій же статті 22 Конституції України у частині 2 є пряме підтвердження того факту, що Українська держава дотримується європейської конституційної традиції, де основоположні права людини (людські права) є тим сутнісним фундаментом, центром, основою, беручи своє навчало з яких конструюється та функціонує весь конституційно-правовий лад держави Україна (людиноорієнтована модель державотворення) – конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані (формулювання ч. 2 ст. 22 Основного Закону України).

Важливо в даному конституційному визначенні те, що зазначені права «гарантуються», тобто не визнаються чи проголошуються через акт державної волі, так званого подарунку від державної влади для людей, а є першоосною цієї державної влади, обмежують її та спрямовують її діяльність саме на забезпечення та підтримку цих основоположних прав.

Інший, не менш важливий аспект – це те, що конституційні права не можуть бути скасовані. Так, як вже було зазначено вище, Конституційний Суд України, розтлумачивши це положення, зазначив, що скасування конституційних прав і свобод – це їх офіційна (юридична або фактична) ліквідація (абз. 4 підп. 5.2 пункту 5 мотивувальної частини Рішення від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005).

У свою чергу, більш важливо проаналізувати не словникове значення слова «скасування», а правову природу першопричин, у відповідності до яких конституційні права і свободи а рїогї не можуть бути скасовані. Це прямо впливає з їх ключових ознак, які самозабезпечуються та існують у повній автономії від будь-яких рішень держави в особі органів державної влади.

Так, вказані фундаментальні права можуть бути ілюзорними у випадку їх ігнорування, зневажання та невизнання державою, абстрагування нею від виконання головного обов'язку, однак така

держава точно діятиме неконституційно та не матиме легітимних (конституційних) повноважень на існування.

Таким чином, інституційна спроможність держави забезпечувати можливість реалізації людьми їх фундаментальних прав, надання їм повної легітимної свободи вибору шляхів, механізмів такої реалізації та гарантування публічного захисту процесів зазначеної реалізації від інших зацікавлених суб'єктів є критерієм (мірилом) визначення життєдіяльності та легітимності діяльності держави через призму прав людини, конституціоналізму та верховенства права.

Так, важливим є розумінням, що існуючі фундаментальні права, які не гарантовані Конституцією, однак потенційно можуть бути прирівняні до таких за ознакою їх значимості, є дійсно захищеними державою та імпліцитно вбудовані в конструкцію сучасної ст. 22 Конституції України.

Наприклад, на нашу думку, одним із таких потенційно «фундаментальних» прав людини (людських прав) є право на забуття (right to be forgotten), яке останнім часом є досить масштабним явищем і набирає великої популярності та важливості в сучасних країнах розвинутої (сталій) демократії.

Загалом, його сутність полягає в можливості особи (постраждалої особи) клопотати перед засобами масової інформації, пошуковими системами в мережі Інтернет типу Google, Yahoo! тощо (уповноважених суб'єктів) щодо повноцінного видалення негативної інформації (негативний слід) про їх особистість із будь-яких публічних джерел інформації. Дані особи, зазначаючи про істотну необхідність для них видалення такої інформації, вказують на значну шкоду для їх звичайного життя від самого факту наявності певного негативного сліду щодо них у мережі Інтернет.

Звісно, це людське право (право людини) є доволі «молодим» для сучасної загальної теорії права, однак воно вже вступає у правову взаємодію та має розглядатись виключно у взаємовідно-

шенні з фундаментальними людськими правами (правами людини) на самовираження та доступ до інформації. І деякі міжнародні правопорядки вже відступали (пропорційно обмежували) від згаданих фундаментальних людських прав, віддаючи перевагу згаданому праву на забуття, що може бути додатковим аргументом та опосередкованою ознакою його безпрецедентної та глобальної важливості для будь-якої людської істоти [4].

Однак також існують судові прецеденти, де, незважаючи на схожість правовідносин та об'єктивних ситуацій, той же судовий інститут по-іншому розуміє та співвідносить зазначені правові категорії, де визнає право на доступ до публічної інформації переважаючим у даному конкретному випадку. Зважаючи на це, можна дійти висновку про необхідність напрацювання правових критеріїв релевантності врахування даного права під час взаємодії суб'єктів права в межах Закону [5].

Загалом, у рішенні Європейського суду з прав людини Axell Springer AG v Germany (№ 39954/08, 7 Feb 2012) Суд вкотре наголосив на ключовій важливості ролі засобів масової інформації як «watch-dog» у сучасному демократичному суспільстві та зазначив, що не тільки преса має право на поширення інформації, що має суспільний інтерес, а суспільство, у свою чергу, також має фундаментальне право на отримання такої інформації.

Так, сутнісними критеріями перевірки публічної інформації на предмет можливості її примусового видалення із загального доступу, зокрема, є: чи істотно впливає така інформація на загальну проблематику, яка існує в обговоренні суспільством; популярність постраждалої особи та зацікавленість суспільства в такій інформації; попередня поведінка постраждалої особи, спосіб отримання такої інформації та її достовірність; зміст, форма та наслідки наявності такої інформації в публічному доступі; ступінь тяжкості кримінального правопорушення, про яке зазвичай

йде мова у відповідній публікації – відкритій інформації [6].

Можна дійти висновку, що розвиток осмислення даного права сучасними науковцями-конституціоналістами та теоретиками загального права поступово сприяє його усвідомленню як важливого демократично-правового елементу юридичного статусу фізичної особи у державі та суспільстві, що потенційно, слугуватиме правовими підставами до його аналізу на відповідність згаданим вище критеріям фундаментальності людських прав (прав людини) та у майбутньому, за належного правового аргументування, може стати предметом конституційного контролю у межах інституту конституційної скарги в Україні.

Загалом, закладена у ст. 22 Конституції України філософія прав людини (людських прав), незважаючи на велику ступінь динамічності та змін сучасних парадигм і концепцій загальної теорії розуміння права і держави, відповідає вимогам та викликам, що стають перед поточним конституційно-правовим станом України. Уможливити зазначене могло лише Рішення Конституційного Суду України № 5-р/2018 від 22 травня 2018 року, яким докорінно змінено попередню конституційно-правову позицію та змістовне розуміння ст. 22 Основного Закону України.

Підсумовуючи вищенаведене, можемо стверджувати, що кожне право людини (людське право), яке містить у собі потенціал до визнання його фундаментальним, має бути належно аргументоване як таке шляхом проходження всіх наведених вище ключових критеріїв визнання того чи іншого людського права фундаментальним. Окрім того, таке визнання не потрібно ставити в залежність від формального гарантування (текстуального закріплення відповідного права людини) в Конституції України.

Так, незважаючи на імперативну вимогу п. 6 ч. 2 ст. 55 Закону України «Про Конституційний Суд України» про необхідність «обґрунтування твер-

джень щодо неконституційності закону України (його окремих положень) із зазначенням того, яке з гарантованих Конституцією України прав людини, на думку суб'єкта права на конституційну скаргу, зазнало порушення внаслідок застосування закону», виходячи з вищенаведеного, загальних принципів права (конституційних норм прямої дії), доктрини конституціоналізму та на виконання ст. ст. 1, 3, 8, 21, 22, 151 прим. 1 Конституції України, особа вільно може обходити дане положення та належно обґрунтовувати порушення Законом будь-якого її фундаментального людського права, яке формально не закріплене Основним законом держави, однак імпліцитно впливає (черпає себе) безпосередньо з матерії Конституції України.

Ключові слова: фундаментальний (природні) права людини (людські права), інститут конституційної скарги, імпліцитність конституційно-правової матерії, Конституційний Суд України, європейська конституційна традиція.

Наукова робота присвячена окресленню проблематики становлення та сучасного стану функціонування інституту конституційної скарги в Україні, її осмислення та авторського пошуку шляхів до їх правового вирішення. Крім того, неабияка увага звертається на співвідношення конституційних прав людини з її фундаментальними (природними) правами як соціобіологічної істоти.

Научная работа посвящена определению проблем становления и современного состояния функционирования института конституционной жалобы в Украине, ее обдумывания и авторского поиска путей их решения правовыми способами. Кроме того, внимание акцентируется на взаимоотношении между конституционными правами человека и его фундаментальными (естественными) правами как социобиологического существа.

The scientific work is devoted to determining the actual legal problems of the formation and current state of functioning of the institution of a constitutional complaint in Ukraine, its deliberation and the author's search for ways to solve them by legal means. In addition, great attention focused on the relations between constitutional human rights and their fundamental (natural) rights as a socio-biological being.

Література

1. Дія права: інтегративний аспект : монографія / відп. ред. Н.М. Оніщенко. Київ : Вид-во «Юридична думка», 2010.

2. Козюбра М.І. Верховенство права і Україна. Право України. 2012. № 1-2.

3. Добрянський С. До історії становлення сучасної концепції прав людини. Антропология права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи) : матеріали III Всеукр. круглого столу (Львів, 23-24 листопада 2007 р.). Львів : СПОЛОМ, 2008.

4. Політик і педофіл попросили Google «забути» їх. URL : https://www.bbc.com/ukrainian/science/2014/05/140515_google_forget_ko/.

5. Право на забуття: бізнесмен виграв справу проти Google. URL : <http://yur-gazeta.com/golovna/pravona-zabuttya-biznesmen-ovigrav-spravu-proti-google.html>.

6. Axel Springer AG v Germany. URL : <http://www.5rb.com/case/axel-springer-ag-v-germany/>.

